

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı Modernleşmesi ve Basın: Din ile Geleneğe Etkisi*

Ottoman Modernization and Press: Its Effect on Religion and Tradition

Ali Rıza SAVAS^a

^aÖğr. Gör. Bitlis Eren Üniversitesi-
Türkiye ORCID: 0000-0003-0112-8033
a.savas@beu.edu.tr

ÖZ

Osmanlı modernleşmesi olarak ifade edilen süreç, devlet eliyle 18. yüzyıldan itibaren başlatılan yenileşme hareketlerini de kapsayan üç yüzyıllık bir geçmişi kapsamaktadır. Avrupa ile Asya arasında halkın neredeyse tamamına yakını Müslüman olan bir toplumun bu süreçleri batı dışı toplumların modernleşme süreçleriyle bire bir örtüşmektedir. Tanzimat Döneminde başlayan modernleşme sürecini yürüten bürokratik elitler, salt bilim ve teknoloji alınarak 5-10 yıl içerisinde Avrupa medeniyetine yetişebileceğimiz ve eski gücümüzü tekrar elde edebileceğimizi düşünmektedirler. Osmanlı'da modernleşme, sadece bürokratların istemiş olduğu bir serüven olmaktan ziyade dış güçlerin baskılarına ve yönlendirmelerine son vermek şeklinde bir sonuç istenmiştir. Tanzimat ile başlayan Osmanlı Modernleşmesi sürecinde basının din ve gelenek üzerine etkisi söz konusu olmuştur. Türk modernleşmesi noktasında yaklaşık 300 yıllık süreç incelendiği vakit toplumsal manada değişimin yaşandığı durakların var olduğu ve Osmanlı aydınlarının kaleme almış oldukları gazete ve dergi gibi basım faaliyetlerinin bu modernleşmenin oluşması açısından bir vasıta olduğu görülmüştür. Medyada çıkan yazırlar modernizm ile ilgili tartışmaları canlı tutarak toplumun sosyal dinamiklerinin değişmesine yol açmıştır. Günümüzde bile söz konusu bu tartışmaların belli bir kısmı hala etkisini devam ettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, basın, gelenek, din.

ABSTRACT

The process, referred as the Ottoman modernization, covers three-centuries including the renewal movements initiated by the state since the 18th century. The modernisation process of the people living between Europe and Asia, where almost all of them are Muslims, is quite similar to the other non-western societies. Bureaucratic elites, who carried out the modernisation phase that started in the Tanzimat Period, regard that we can overtake European civilization and regain our old power within 5-10 years only with science and technology. Modernisation in the Ottoman Empire is not only demanded as adventure for bureaucrats, but rather to give an end to the oppression and inducement of the external forces. In the process of Ottoman Modernization that started with Tanzimat, the influence of press on religion and tradition was in question. When the 300-year-old process is analysed concerning Turkish modernisation it is observed that there are interwalls in social sense, and printing activities such as newspapers and magazines written by the Ottoman intellectuals are tools for this modernisation. The articles, on press have kept the discussions about modernism alive, by causing the social dynamics of the society to change. Some of these discussions still continue to be effective at present.

Keywords: Modernization, press, tradition, religion.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

1. GİRİŞ YERİNE: MODERNLEŞME KAVRAMI

Modernleşme, Batı medeniyeti içerisinde yer alan toplumların 16. yüzyılda başlayan sanat, felsefe, bilim ve siyaset etkisiyle oluşturmuş oldukları devlet, toplumsal yapı ve yaşam ile ilgili yeni kodlar veya eskiden kopuş olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni yapı, hayata ve insana karşı pozisyonunu ve kriterlerini, daha önceki dönemin değer ve ölçülerine göre belirlemekten uzaklaşarak, onları geleneğin dışlandığı yeni bir formatla ele almıştır. Modernleşme genel olarak evrensel bazı değerler ekseninde toplumsal yapının, bir süreç içerisinde birbirini izleyecek şekilde, sonradan ortaya çıkan toplumsal durumun önceki duruma göre daha nitelikli olduğu kabul edilen tedrici bir evrim niteliğinde anlaşılmaktadır. Bunun temelinde “tek tipleşme, benzeşme, istikrar ve maddi unsurlarda düzenli üretim ve ilerleme/artış öngörülür” (Gündüz, 2008: 166). Modernlik, etimolojik anlamı ile “bugün”de olmaktır. Bu anlamı ile modernlik, “her bugünde” olana ayak uydurmak, aynı zamanda modernleşme süreci ile de bağdaştırılabilecek bir kavramlaştırmaya da bizi götürmektedir (Akpolat, 2008: 110-111). Özkiraz’a göre “*Latince var olan ilk haliyle ‘modernus’ kavramı ilk olarak M.S. 5. yüzyılın sonlarına doğru Roma’nın putperestlik geçişini o sırada Hristiyanlığın resmen kabul edildiği dönemden ayırmak için ‘kopma’ anlamında kullanılmıştır. 18. yüzyıl içerisinde modernleşme yine kopmayı ifade etmek için ama bu kez ‘insanın kendi haricindeki otoritelerden (geleneğe, Tanrı vb.) kurtulmasını/kopmasını anlatmak’ için kullanılmıştır*” (Özkiraz, 2003’ten aktaran Acar, 2008: 60).

Gelişmiş toplumlarda modernleşme sürecinin etkili olduğu zaman dilimi ile ilgili yapılan açıklamalarda, toplumsal yapıdaki değişim olgusu mahalli bir değişim sürecinden ziyade; iç içe olarak gerçekleşen birden fazla dönüşüm sürecinin oluşturduğu bir sarmal ifade etmektedir. Değişim süreci sonunda ortaya çıkan sonuçlar mal ve hizmetlerin çok büyük ölçülerde üretilen “devasa endüstriyel yapıları” ifade etmektedir. Ama bu süreçler sadece endüstrileşme süreci ile sınırlı kalmamaktadır. Genel olarak baktığımızda modernleşme dediğimiz olgu bir “Mass Production” sürecinin dışında sosyal ve toplumsal değişimi de içeren proje sürecine dönüşmektedir. Bu süreç, endüstrileşmenin yanı sıra eş zamanlı büyüyen şehirleşme; mistik unsurlar ve din faktörünün gerilemesi; düşünce ve pratiklerin rasyonelleşmesi; demokratikleşme sürecinin ilerlemesi ve globalleşme, toplumsal farklılıkların gitgide azalması; toplumsal yapıların atomize olması ve liberalizmin aşırı bireyci anlayışının yaygınlaşması vb. pek çok siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimleri içerisine almaktadır (Solmaz, 2011: 37).

Modernliği ortaya çıkaran ana aktör burjuvazidir. Onunla beraber hareket eden temel bileşen ise kapitalist süreç olarak ifade edilebilir. Tarihin sahibi olmayan burjuvanın kendine ait bir bugün meydana getirme istemi, modern dediğimiz; düşünsel (Aydınlanma felsefesi), siyasal (ulus-devlet) ekonomik (kapitalizm) hukuksal (nicel eşitlik) ahlaksal (meslek ahlakı), dinsel (Protestanlık) yapılanmaları beraberinde getirmiştir (Akpolat, 2008: 110-111).

2. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TARİHİ SERÜVENİ

Türk modernleşmesi, Osmanlı’nın devlet eliyle 18. yüzyıldan itibaren başlatılan yenileşme hareketleri ile üç yüzyıllık bir tarihe maliktir. Avrupa ile Asya arasında İslam olan bir toplumun modernleşme süreçleri batı dışı toplumların modernleşme süreçlerine bire bir uymaktadır. Bu süreçler batı dışı toplumlarda yukarıdan aşağıya devlet yoluyla yapılmakta ve kendiliğindenliğinin söz konusu olmamaktadır. Tanzimat ile ivme kazanan bu süreçte toplum nesneleştirilmiş bir durumda, 1950’lere kadar tali kalmıştır. Bir başka ifadeyle, Türk siyasal elitleri modernleşme süreçlerini çevreye yaymadan sadece “*merkez ile sınırlı*” tutmuştur. Cumhuriyet rejimi inkılapları ile modernleşme her ne kadar Halk Evleri, Halk Okulları gibi oluşumlarla topluma yaygınlaştırılmaya çalışılsa dahi toplumsal olanın gelenekten, din ve tarihsellikten uzak bir şekilde algılanması gerektiğini isteyen bu modernleşmeye Türk toplumunu oluşturan unsurların kendi istekleri ile katılması ve bu süreçte aşağıdan yukarıya doğru ivme kazandırması mümkün olmamıştır (Akpolat, 2008: 118-119). Türk modernleşme serüveni denildiğinde aslında iki dönem kastedilmektedir. Birincisi genel olarak Tanzimat ile beraber başlatılan, Sultan Abdülhamit ile devam eden ve devletin yıkılışına kadar geçen dönem. İkincisi ise Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan Cumhuriyet Modernleşmesi veya Kemalist Modernleşme denilen süreci ifade etmektedir. Bu iki dönemden Tanzimat ile başlayan Osmanlı Modernleşmesi sürecinde basının din ve gelenek üzerine etkisi ele alınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme sürecinin başlangıcı olarak III. Selim dönemi ve II. Mahmut dönemi, yani tarihsel olarak 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı, başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir (Acar, 2008: 62). Karpat’a göre “*Osmanlı’da modernleşme, devlet eliyle planlandı ve uygulandı. Fakat bu esnada, tebaanın eğitimine ve refahına veya dini ve kültürel mirasa yeterince önem atfedilmedi. Osmanlı Devleti’nde modernleşme, temel olarak, yeni kurumlar olarak çok çeşitli makam ve dairelerin kurulmasından, merkezileşmeden ve devleti sağlamlaştırmak ve muhafaza etmek sloganıyla getirilen ve ardı arkası kesilmeyen bir dizi yasal düzenlemeden ibaretti*” (Karpat, 2019: 150). Osmanlı modernleşmesi bugünün zihni ölçülerinde tasarlandığı gibi, sadece belli bir tarih sonrasını, coğrafyayı ve insan topluluklarını kapsamaz. Osmanlı modernleşmesi neredeyse Avrupa’da modernleşmenin başlamasına paralel bir başlangıç gösterir. Çünkü Osmanlı kuruluşundan itibaren batı ile iç içe olmasa bile coğrafi olarak çok yakın ve yan yana olmuştur. Modernleşme Osmanlı coğrafyası içindekileri değil, dışarıda kalan Müslüman toplumları da bir şekilde ilgilendirmiştir. Bu süreç Tanzimat’la en hızlı ve yetkin düzeyine erişmiş, II. Abdülhamid döneminde de devletin en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde de büyük ölçüde olumlu olmakla birlikte aynı zamanda olumsuz neticelerini vermiştir (Gündüz, 2008: 170).

Osmanlı devlet ve toplumunun modernleşme sürecinde geleneksel bünyesinde oluşan değişimin görünür ve ölçülebilir unsurları farklıdır. Bunların başında ekonomi, toprak düzeni, askeri düzen, ilmiye ve devlet bürokrasisi, matbaa, basın ve eğitim gelir. Bu unsurların yapısında, işleyişinde ve toplumsal rollerindeki değişimle birlikte bunlara bağlı ya da bağımsız yeni kurumların ortaya çıkması modernleşme olgusu olarak belirir. Bu olgunun gerçekleşmesinde eğitim tek başına motor bir güç olduğu gibi, diğer bütün unsurların bünyesine o unsurun yapısıyla paralel şekilde girerek, modernleşmenin total gücü haline gelmiştir. Burada modernizmin ürettiği eğitim zihniyeti ve kurumlar (formal/okul) ile geleneksel ve evrensel eğitim kavramının (informal) farklı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Osmanlı modernleşmesinde “modern formal eğitim” yeni ortaya çıkan,

başlı başına bir değişim mekanizmasıdır. Ekonominin ve ekonomistlerin, askerin ve bürokrasinin basının ve tıbbiyenin değişim ve dönüşümü hem kendi içinde formal eğitim ile hem de kendisi dışında informal eğitimle gerçekleşmiştir (Gündüz, 2008: 171).

Osmanlı toplum ve devletinde zihniyet değişiminin geniş alanları kapsayıcı halde başlaması modernleşmenin de görülebilir ve ölçülebilir tarzda başlaması anlamına gelir. Bunun ilk emarelerini I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde görmek mümkündür. II. Mahmud döneminde ise her bakımdan hızlı ve köklü değişimler yanında, geleneksel birçok kurumun ilgasıyla birlikte yeni kurumları ihdası ve rol farklılaşması keskin biçimde hayata girmiştir. Modernleşmenin temel aracı eğitimle birlikte tercüme bürosu, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ve yeni bürokratik kurumlar sayesinde yeni bir elit sınıf ortaya çıktı ve yönetimde etkili olmaya başladı. Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa'lar bu yeni eğitimin getirdiği üst düzey bürokrat elit sınıfın en önde gelen temsilcileri oldular (Gündüz, 2008: 172). Osmanlı İmparatorluğu tarafından bu dönemde yapılan reformlar konusunda örnek alınan ülke "aydın despotizm"inin etkisiyle yönetilen Prusya ve Avusturya, mutlak monarşiyi korumaya çalışan Fransa'dır. Bu ülkelerden "14. Louis döneminde mutlak monarşinin Avrupa'da en önemli temsilcisi ve Avrupa'nın en büyük gücü olan Fransa, Osmanlı'ya esin olduğu 18. yüzyılda sonu ihtilale kadar giden bir dizi sorunla boğuşmaktaydı" (Acar, 2008: 67).

Osmanlı'da modernleşme, toplumun iç dinamiklerinin yarattığı tabii bir sonuç ya da devlet seçkinlerinin modernliğin özüne inanmalarından kaynaklanan gönüllü ve iradi bir tercih olmanın yanında, gerek dış gerekse iç güçlerin baskılarına son vermek gibi pragmatist bir gayeyi de amaçlamıştır. Bu nedenlerdir ki başlangıçta, toplumun temel hassasiyetlerine, toprağa dayalı üretim tarzı ve egemenliğin şeklinin tartışılması gündeme dahi gelmemiştir. Reformlardaki temel gaye çok açıktır var olan siyasi ve toplumsal yapının güçlendirilmesi olarak belirtilebilir (Söğütü, 2008: 36).

Tanzimat Dönemi modernleşme sürecini yürüten bürokratik elitler, Batıdan bilim ve teknolojinin alınarak 5-10 yıl içerisinde Avrupa medeniyetine yetişebileceğimiz ve eski gücümüzü tekrar kazanabileceğimizi düşünmektedirler. Bu değerlendirme, onların Batı'nın eriştiği gücün arka planındaki tarih derinliği, sayısız faktörlerin ve karmaşık süreçlerin varlığını tam olarak kavrayamamış olmalarının bir işaretidir. Zira onlar, Osmanlı klasik sisteminde esaslı bir değişime gerek olmadan, yürürlüğe konulacak bir dizi reformla Batı ile aradaki askeri güç dengesinin kurulabileceği kanaatindedirler. Bu nedenle fermanda sistemin iktisadi, siyasi ve kültürel yönlerine dair ciddi bir eleştiri yoktur (Söğütü, 2008: 37). Tanzimatın temel amaçlarından biri, devletin ekonomiden kopuşunu engelleyecek tam anlamıyla yeniden düzenlenmiş sosyal bir devlet yapısı oluşturmaktır. Bu süreci yürüten devlet adamları ve aydınlara göre devletin müdahale amacı sadece toplumsal hayatın düzenlenmesi için olmalıydı (Ahmad, 2014: 39). Tanzimat Döneminde gerçekleştirilen siyasarların aydın kesim ve merkezde en başta uyandırdığı iyimser hava yerini belli bir süre sonra, getirmiş olduğu ikili sosyal ve hukuksal yapı nedeniyle zihin karışıklığı, şüpheye bırakmıştır. Zira bu politikalar beklenmedik gelişmelere ve daha sonra derin bir ekonomik ve siyasi krize neden oldu. Avrupalı güçlere sağlanan ticari ve yasal ayrıcalıklar, Tanzimat Döneminde izlenen açık-kapı politikası ve diğer değişiklikler Osmanlı sosyal dokusunu zedeledi. Ticaret ve bütçe açıkları fırladı. Devletin gerek yurtdışında gerek yurtiçinde yüksek faizler karşılığında yaptığı ağır borçlanmalar kaçınılmaz mali krizi, hazinenin iflas ilan etmek zorunda bırakıldığı 1875'e kadar erteledi. Avrupalı borçverenler arasında bir kargaşa patlak verdi ve fırsatı değerlendiren Ruslar, Osmanlıları savaşa tehdit ederek Balkanlarda nüfuzunu ilerletme yoluna gitti. Her yerde huzursuzluk artıyor ve bu durum Balkanlarda Hristiyanlar arasında milliyetçi ve Müslümanlar arasında Tanzimat karşıtı ayaklanmaları körüklüyordu (Akarlı, 2008: 12-13). Batı'nın yükselişini salt bilim ve teknolojiye bağlamaları, Batı ile İslam medeniyeti arasında bir farklılık olmadığı yönündeki değerlendirmeleri, Tanzimat neslinin, Batı hakkındaki bilgilerinin oldukça sınırlı olduğunun bir göstergesidir. Tanzimat kadroları için medeniyet, bir yerden alınıp getirilecek bir meta ve Batı'daki bilim ve fen kitaplarının sayfaları arasında bulunan sihirli bilgiler olarak sunulmuştur. Tanzimat Dönemi ile başlayan modernleşme çalışmaları kapsamında yapılan reformlar, toplumun altyapısında, egemen üretim biçiminde ve düşünce kalıplarında köklü bir değişimi başlatabilecek sistematik bir dönüşüm programı olmaktan uzaktır. Yapılanlar, daha ziyade üst yapının sınırları içinde kalan ve geleneksel Osmanlı toplumuna atılan bir modernleşme cilasından ibarettir. Bu çabaların dikkati çeken temel özelliği "merkeziyetçi" bir mantıktan türemiş olmalarıdır. Bunun birinci nedeni, o gün için Osmanlı toplumunda, modernleşmenin içsel ve toplumsal bir süreç olarak yaşanmasına öncülük edecek burjuva benzeri bir sivil çevresel aktörün bulunmaması ve ikincisi de reformcuların kişisel donanımlarının temelini oluşturan patrimoniyal gelenektir (Söğütü, 2008: 37-39).

Osmanlı'da 19. yüzyıl genellikle ideolojiler çağı olarak değerlendirilir. Modernleşmenin siyasal boyutu ile ilgili olarak süreci etkileyen anayasal hareketler 1830'lu yıllar itibarıyla ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid'in padişahlığı döneminde izlenen merkezi sistemi güçlendirecek hamleler neticesinde imparatorluğa ait siyasal yapılar batı tarzı bir bürokrasinin bel kemiğini oluşturmuştur. 20. Yüzyılın ilk yıllarında anayasacılık çalışmaları ile kesişen ve ilk haliyle romantik költürçülük olarak ortaya çıkan Türkçülük, "Osmanlı kamu felsefesine yabancı kavramlar yolu ile devlet-tebaa ilişkilerinin tanzim edilmesini öngören güçlü bir reformcu ütopya arayışını tetiklemiştir" (İrem, 2008: 12-13). II. Abdülhamid tarafından gerek saray gerekse bürokrasi yardımıyla yürütülen modernleşme hamlesi siyasal olarak karşısında olan Yeni Osmanlıların modernleşme ile batılılaşma arasında yapmış oldukları temel ayrıma dayanmıştır. İrem'e göre "Modernitenin teknik ve siyasal olarak ikiye bölünmesi, Osmanlı örneğinde II. Abdülhamid döneminde yaşanmıştır; modernitenin teknik yorumu benimsenirken, siyasal modernitenin dayandığı prensipler ve değerler ise, geleneksel düzeni yıkan, geleneği bozan ve tebaa içinde değer/anlam ve kimlik yıkımına neden olan bozguncu fikirlere olanak verdikleri için reddedilmektedirler" (İrem, 2008: 19). II. Abdülhamid Dönemi, Batılı fikirlerin iyice anlaşılmasına başlandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu durum, bahsedilen dönem içerisinde kurulan batı tarzı okullarda okuyanların ve yabancı dil bilen insanların çoğalması olduğu kadar, bizzat padişahın modernleşme ile ilgili olarak batı medeniyetini örnek almış olmasından kaynaklanmaktadır. II. Abdülhamid'in Batıcılık'tan onların tekniğini, idari ve askeri sistemini alma şeklinde anlamıştır (Mardin, 2015: 15). Bu dönemde güçlenen saray ve ona bağlı bürokrasi, Osmanlıcılık fikriyatı ile karşılaştırıldığında ona göre daha sınırlayıcı fakat Türkçülük ile kıyaslandığında daha "evrenselci" bir anlayışa sahip olan "İslamcılığ" desteklemişlerdir (İrem, 2008: 20). Tanzimat modernleşmesinin temel çıkış noktası olan idari merkezleşme, II.

Abdülhamit iktidarı döneminde kitle haberleşme araçları alanında yapılan çarpıcı düzenleme ve kısmi iyileştirmeler sayesinde gerçekleştirilebilmiştir (Zürcher, 2015: 122). II. Abdülhamid Dönemi eğitimi, siyaseti, kültürü, basını üzerinde yapılan reformlar, o dönemin kozmopolit özelliklerinden kaynaklanmaktadır. II. Abdülhamid döneminde modernleşme sürecinde gerçekleşen ümmet esasına dayalı olan geleneksel devlet anlayışından ulus-millet ve vatandaş esasına dayalı modern devlete geçişin temelleri kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır. Abdülhamid Döneminde esasen Tanzimat Döneminde yapılmaya başlayan seküler reformların uygulanmasına devam edilmiştir. O, devletin bekasını sağlamak ve dağılmayı engellemek, mutlak bir egemenlik elde etmek ve devleti eski gücüne tekrar kavuşturmak isteyen bir modernisttir. Bütün bunları yaparken çok önemli iki etkeni; İslam dinini ve eğitimi sonuna kadar kullanmıştır (Gündüz, 2008: 177).

Osmanlı modernleşmesinin gerisinde yatan en temel saik, Batı karşısında imparatorluğun art arda aldığı yenilgilere son verme kaygısıdır. Cumhuriyet Döneminde ise Osmanlı Döneminin aksine modernleşme, bir amaçtır (Söğütü, 2008: 34). Osmanlı modernleşmesinin en belirgin özelliği, temel hedefinin devletin modernleşmesi ile sınırlı olmasıdır. Bu minvalde Osmanlı modernleşmesi yirminci yüzyılda Türkçülüğün doğuşuna kadar devlet-merkezli kısmi bir reform siyaseti olarak gelişmiştir (İrem, 2008: 14). Osmanlı modernleşmesi ve takip eden modernleşme süreçlerinde temel farklılık Batı'nın hangi yönüne öncelik tanınacağı noktasındaydı. Burada Osmanlı seçkinleri Batı kurumlarını, bilim ve teknolojisini aktararak –bu kurumların işlevselleşebileceği toplumsal dönüşümler yaşanmadan- Batı'nın gücüne erişebileceğimizi düşünmekteydiler (Söğütü, 2008: 49).

3. TÜRK MODERNLEŞMESİNDE BASIM FAALİYETLERİ

Türk modernleşmesi noktasında yaklaşık 300 yıllık süreç incelendiği vakit toplumsal manada değişimin yaşandığı durakların olduğu görülmüştür. Bu süreçte özellikle aydınların kaleme almış oldukları gazete ve dergi gibi basım faaliyetlerinin Türk modernleşmesinin oluşması açısından bir vasıta olduğu görülmüştür. Modernleşme ve batılılaşma çalışmalarında elit tabakanın etkisi oldukça etkilidir. Bu elitler; subaylar, memurlar, hukukçular ve gazetecilerdir (Lewis, 2008: 623). Dönemlere göre değişen ve yönetici konumunda olan bu elit gruplar, muhalif ve aydın sınıfları temsil etmekteydiler. Tanzimat'ın ve Meşrutiyet'in hazırlayıcıları Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri basının etkisi altında büyümüş ve gelişmişlerdi. II. Abdülhamid'in muhalifleri ise bizzat onun kurduğu okullarda yetişmişlerdi. Ayrıca Tanzimat sonrasında öğretmenler, hekimler ve mühendisler Modernleşme militanları olarak yönetici ve aydın tabakaya karışmışlardır (Alkan: 76-77). Osmanlı Devleti geriledikçe, toprak kaybettikçe, sınırlar daraldıkça, nüfus azaldıkça ve ekonomi kötüleştikçe Avrupa onu “hasta adam” olarak tanımlamış, her şey gün geçtikçe kötüleşmişti. Modernleşme bir çözüm üreteceğine hem dış hem de iç etkenlerden dolayı müzmin bir hastalık durumuna gelmişti. Batı'da modernleşme dört yüz yıllık bir süreyi kapsarken olumlu etkiler meydana getirmiş ancak Osmanlı'da bir bölünmüşlüğe sebep olmuştu (Tazegül, 2005: 62; Köker, 1995: 50-51). Osmanlı toplum ve kültür hayatında Doğu-Batı kültür ikiliği uzun süre devam etmiştir. Çünkü Batı unsurunun felsefi ve bilimsel yanı İslam ile yoğrulmuş Doğu kültürü felsefesi ile uyum gösterememiştir.

Nalcioğlu'nun ifadesiyle “*Gazete, Batıda, o ülkelerdeki iktisadî, içtimai ve siyasî şartların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle ticari kapitalizmin gelişimi ve ortaya çıkan sosyal yapının bir gereği olarak malların serbest dolaşımı, haberin de serbest dolaşımını beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki durum ise farklı bir seyir izlemiştir. Bu açıdan basının gelişimi de toplumsal dinamiklerle değil, siyasî dinamiklerle, devlet desteği ve yönlendirmesiyle olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete, Batılı örneklerinin aksine halkın talebi ve gereksinimleri doğrultusunda değil, iktidarın ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda kurulmuş ve faaliyet göstermiştir*” (Nalcioğlu, 2005:254).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk basımevi faaliyetleri 1494 yılında David ve Samuel adındaki Musevi kardeşlerin İstanbul'da Torah'ı yayınlaması ile gerçekleşmiştir. Bu girişimi sonraki yıllarda Rum ve Ermeni basımevleri izlemiştir. Ancak İmparatorluk içerisinde Türk matbaasının kurulma düşüncesi ise 18.yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya yönelme isteğinin giderek belirginleştiği bu dönemde, İbrahim Müteferrika ve Said Efendi'nin uzun mücadeleleri sonrasında, dönemin Osmanlı Sultanı III. Ahmet tarafından verilen ferman neticesinde 1726 tarihinde ilk Türk basımevi İstanbul'da kurulmuştur. Bu matbaayı sonrasında ise 1795 yılında Mühendishane Matbaası ve 1802 yılında Üsküdar Matbaası isminde kurulan matbaalar izlemiştir. Bu matbaaların haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaa konusunda önemli bir etki bırakan diğer bir matbaa 1822 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Kahire'de “Bulak Matbaası” ismiyle kurulmuştur. II. Mahmut döneminde de basım işlemlerine önem verildiği görülmüş olup, hatta padişah emri ile “*Takvimhâne –i Âmir*” adındaki basımevi kurulmuştur (İbrahimov, 2016: 84-86). Osmanlı İmparatorluğu içerisinde matbaanın gelişmesi neticesinde dergi ve gazete gibi yazılı kültür araçlarının imparatorluk içerisindeki aydınların çalışmalarının, yeni fikirlerin ve düşüncelerin yayılması ülke içerisindeki millî bilincin gelişimine katkı sağlama açısından önemli katkıları olmuştur (Korkmaz ve Bilici, 2011: 38-39).

Osmanlı Devleti topraklarında gazetecilik faaliyetlerinin çok geç başlamasının temel sebeplerinden biri temel girdi olan kâğıdın çok pahalı olması gösterilebilir (Önal, 2006, s. 22). Matbaanın Osmanlı devleti topraklarında çok geç bir zamanda faaliyete geçmesinin diğer önemli nedeni ise Avrupa'nın tersine bir gereklilik olarak addedilmemesi, bilimsel açıdan ilerlemeyi etkileyecek bir faktör olarak görülmemesi, ilk dönemde basılan eserlerin okuyan kesimin ilgisini çekecek konularda olmaması ve toplumun çok büyük bir bölümünün okuma alışkanlığına sahip olmaması olarak söylenebilir (Davulcu ve Kıpçak; 2016:254-255).

Siyasal alanda Osmanlı medyanın gücünü kendi lehine kullanmak zorunda hissediyordu. Ancak Osmanlı'nın gözetiminde ve desteğinde olan özel gazeteler daha çok imparatorlukta yerleşmiş olan yabancılarını ve onların çıkardığı gazeteler büyük ölçüde dışa dönük propaganda fonksiyonu görüyordu. Alexander Blacque'in bastığı Fransızca gazeteler, William Churchill'in çıkardığı ilk Türkçe özel gazete unvanına sahip Ceride-i Havadis bunlardandır. İzmir, Türkçe dışında yabancı dillerde ve Osmanlı gayrimüslim cemaatlerin dilinde birçok gazetenin doğduğu şehir olmuştu. Takvim-i Vekayi devletin resmî gazetesi olarak ülke içinde etkili olmaya çalışmış, ama gerek baskı sayısı gerekse Türkçe dışı Osmanlı dillerinde düzgün çıkmadığı için bu etkisi

sınırlı kalmıştır (Ortaylı, 2005: 192). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Döneminde çıkartılan ilk gazete 1831 yılında çıkartılan "Takvim-i Vekayi" gazetesidir. II. Mahmut tarafından bu gazetenin İstanbul'da ve Türkçe olarak çıkartılması, İzmir ve İstanbul'da yaşayan Fransızlar için çıkarılan Fransız gazetesi (Kızılcı, 2016: 74) ile Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır'da çıkartılan gazetelerden (Benek, 2016: 29-30) ayrıran önemli bir özellik olarak görülmektedir. Aynı zamanda bu gazete, devlet eliyle ve devletin matbaası kullanılarak ve de memurlar aracılığıyla haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır. Öte yandan bu gazete, devlet tarafından yapılan reformların halka anlatılması noktasında ülkedeki farklı etnik kimlikler'de düşünülerek Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca dillerinde basılmıştır (Benek, 2016: 31-32) "Takvim-i Vekayi" Batı dünyasındaki ilk süreli yayından yaklaşık iki yüz yıl sonra matbaanın faaliyete geçmesinden ise bir asır sonra yayınlanmıştır. Osmanlı döneminde yayımlanan ceride ve mecmualar genel olarak politik, toplumsal ve ekonomik olaylarla ilgili, toplumu haberdar etmek, kamuoyu oluşturmak amacıyla ortaya çıkmamış olup, iktidarın yaptığı işleri halka ulaştırmak asıl amacı olmuştur. Ama genel olarak zaman içinde halkı bilgilendirmek ve kamuoyu oluşturma fonksiyonu kazandığını söyleyebiliriz. Osmanlı da yenileşme ve modernleşme hareketlerinin genel karakterinde olduğu gibi ceride ve mecmuaların bu fonksiyonu yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştiğini söyleyebiliriz (Doğaner,2012,110). Bu gazetenin çıkarılma amaçları İnuğur tarafından "Eskiden Vak'anivis denilen resmi tarih yazarları vardır. Bunlar yaşadıkları dönemin önemli olayların yazarlarıdır. Ancak yazılar yirmi otuz yıl sonra bastırılabilirdiğinden halk gerçekleri zamanında öğrenemiyor, çoğu kez olaylar yanlış yorumlanıyordu. İşte bu mahzurları önlemek, iç ve dış olayları halka zamanında duyurabilmek için Takvim-i Vekayi çıkmaktadır" şeklinde ifade edilmiştir (İnuğur,2002:175).

Osmanlı Devleti'nde her anlamda daha çağdaş bir düzeni öngören Tanzimat Fermanı ilan edildiği dönemde Osmanlı Devleti'nin tek Türkçe gazetesi Takvim-i Vekayi'dir ki, bu dönemde Batılı ülkelerde gazeteler halktan büyük rağbet görmektedir ve toplum adına iktidarın faaliyetlerini denetlemek ve sorunlu olarak gördüklerini eleştirerek düzeltilmesine katkı sağlamak görevini üstlenmişlerdir. Batıda siyasi, iktisadi, içtimaî ve kültürel konularda etkili bir rol üstlenen gazete ve süreli yayınlar Osmanlıda emekleme dönemindeyler (Nalcıoğlu,2005: 255). Bu gazete geleneksel yapıyı hiçbir surette eleştirmeden toplumsal ve iktisadi yapıyı tamamen değiştirecek yenilik hareketlerini desteklemeye çalışmıştır. Bu amaçla Takvim-i Vekayi yasama faaliyetlerini toplumun anlayacağı sadelikte açıklamalarla aktarma yoluna gitmiştir (Koloğlu, 2006:27). Osmanlı İmparatorluğu'nun bir asıra yakın bir sürede gerçekleşen tarihsel olayları kayıt altına alan bu gazete, 1860'tan itibaren "Resmî Gazete" olarak faaliyetine devam etmiştir (İnuğur,2002:180).

Tanzimat döneminde çıkartılan ikinci gazete ise 31 Temmuz 1840 tarihinde çıkarılan "Ceride-i Havadis" gazetesidir (Topuz,2003:17). Ceride-i Havadis, özel girişim eliyle çıkarılan ilk gazete olması hasebiyle bu alanda özel bir yer tutmaktadır. Ceride, Morning Herald adlı İngiliz gazetesinin muhabirliğini de yapmakta bulunun William Churchill adında tüccar tarafından kendisine verilen bir imtiyaz çerçevesinde çıkarılmıştır (İnuğur,2002:181). İmtiyaz, adli bir süreç sonunda batılı devletlerin baskısı sonucu verilmiştir. Ceride-i Havadis, yayın politikası bakımından Takvim-i Vekayi'e çok benzemektedir. İlk sayılarında ülke dışında gerçekleşen ilginç olaylara, coğrafik ve tarihsel birçok konuya değinen ve bu yönüyle gazeteden ziyade dergiyi anımsatan bir yapısı vardı. Gazete çok fazla satamadığı için yayın hayatını durdurmak durumunda kalınca devlet tarafından yayımcıya bir tahsisat yapılmıştır. Yapılan yardım neticesinde Ceride-i Havadis, yarı resmi bir gazete gibi faaliyet gösterme durumunda olmuştur (Kabacalı,2000:61). Takvimi Vekâyi ve Ceride-i Havadis gazeteleri saydığımız özel koşullar içerisinde Tanzimat dönemindeki bürokrat, aydın ve yazarları etkileyen yayınların başında gelmektedir (Demir, 2015, 369). Bu gazetenin yaşanan çeşitli maddi sıkıntılar ve devlet desteğinin kesilmesi neticesinde 1843 yılında yayın hayatına son verdiği görülmüştür. Ancak, devlet desteğinin yeniden sağlanması sonrasında yayın hayatına tekrar başlamıştır. Bu özelliği ile bu gazetenin yarı resmi bir gazete olarak 1864 tarihine kadar yayın yaptığı görülmüştür (Benek, 2016: 32).

"Takvimi Vekayi" ve "Ceride-i Havadis" gazetelerinin Osmanlı basınında önemli yere sahip olmalarına rağmen, "Takvimi Vekayi" gazetesinin devlet kontrolünde basılması ve "Ceride-i Havadis" gazetesinin yönetimi eleştirme noktasında farklı bir kimlikle var olmaları bazı açıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bu açıkları kapatmak adına 1860 tarihinde Agâh Efendi kontrolünde "Tercüman-ı Ahval" adındaki bir gazete çıkartılmıştır. Öte yandan Şinasi tarafından da destek verilen bu gazetenin, özel sermaye ile kurulan ilk yerli Türkçe gazete olma özelliği vardır (Benek, 2016: 33). Tercüman-ı Ahval'ın yaygın olarak bilinen şekliyle "fikir gazetesi" hüviyetinde çıkarılmasını sağlayan Agâh Efendi ile bu gazetenin çıkarılmasında yardımcı bulunan Şinasi'nin gazetecilik tarihinde önemli bir yeri vardır (Kabacalı,2000:63-64). Gazetenin çıkarıldığı dönem itibarıyla Avrupa'da ve İslam coğrafyasında çok önemli siyasi olayların gerçekleştiğinden söz edilebilir. Doğal olarak bu dönemde haber alma gerekliliği bağlamında ceride ve mecmua'lara çok fazla ihtiyaç söz konusudur. İnuğur'a göre "1840 yılında Mısır meselesiyle ilgili Londra Antlaşması'nın yapılması, 1848 yılında Avrupa'da millî ve demokratik devrimlere girişilmesi, 1853'de Kırım Savaşı, 1854 yılında ilk haricî borçlanma meselesi, 1841 yılında Boğazlar Meselesi, 1856 Islahat Fermanı'nın ilânı ve bu suretle Hristiyan azınlıkların yeni haklara sahip olmaları gibi sosyal ve siyasal olaylar" toplum tarafından ciddiyle takip edilen meseleler olurken, mevcut gazetelerin bu fonksiyonu görmediğinden söz edilebilir. Tercüman-ı Ahval burada sözünü ettiğimiz koşullar içerisinde doğmuş olup, Agâh Efendi tarafından yayınlanmıştır (İnuğur,2002:186). Bu dönemde devlet tarafından çıkarılan gazetelere göre daha özgür bir değerlendirme ve tartışma imkânına sahip bir düşünce gazetesi olması bakımından da çok önemli bir yer tutmaktadır (Doğaner,2012,111). Bu ceridenin yayınlanması hem iletişim ve haberleşme hem de kültür-edebiyat alanında ciddi bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir (İnuğur,2002:184). Gazete ilk sayısının başlangıç kısmında, iktidarı övmek için kurulmuş bir gazete olmadıklarını fikir ve eleştiri gazetesi olduklarını deklere etmiştir (Koloğlu,2006:44). Genellikle içeride ve dışarıda olan siyasal ve sosyal olaylar konusunda toplumun kolay bir şekilde anlayabileceği sade bir dil kullanacaklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca bireylerin fikir özgürlüklerine sahip olmaları gerektiğinden isteyenlerin kanaatlerini yayma konusunda rahat hareket edebilmeleri gerektiğinden bahsetmişlerdir (İnuğur,2002:136-137). Gazetenin Genç Osmanlılar (Jön Türkler) adındaki muhalefetin ortaya çıkması ile birlikte, milliyetçilik fikrinin de ortaya çıkma noktasında liderlik ettiği

görülmüştür. Her ne kadar Şinasi, gazetenin 25. sayısından sonra ayrılmış olsada Ağâh Efendi, Suphi Bey, Refik Bey ve Ahmet Vefik Paşa gibi kişilerle bir süre yola devam etmiş ve gazete 1866 tarihinden sonra kapanmıştır (Benek, 2016: 33)

Osmanlı'da basın konusunda verilen bir diğer katkı Şinasi tarafından 27 Haziran 1862 yılında "Tasvir-i Efkâr" adlı fikir gazetesinin çıkarılması ile gerçekleşmiştir (Topuz,2003:22). Takvimi-i Vakayi sadece var olan olayları ortaya koyan, Ceride-i Havadis ise, olayları ortaya koymanın yanında birtakım konu ve olaylarla ilgili olarak bilgi verme sorumluluğunu üstlenen gazetelerdir. Osmanlı'da ceride ve mecmuaların yayınlanması sürecinde siyasi köşe yazılarını ilk defa yayınlayan Tercüman-ı Ahval olurken, bu anlamda daha ileri giden gazete ise "Tasviri Efkâr" olmaktadır (İnuğur,2002:192-193). Demir'in ifade ettiği şekliyle "Tasvir-i Efkâr'da yayımlanan makale ve yazıların temel amacı maarifçilikti. Daha sonra gazete, yeni edebi ve siyasal fikirlerin yayımlandığı, tartışıldığı bir merkez haline dönüşmüştür. Gazete, hemen hemen her sayıda yapılacak reformlar, Türk Edebiyatının halkın anlayacağı şekle gelmesi, Batı'nın bilim ve kültür seviyesine ulaşılması ve bu temel üzerine okulların yeniden örgütlenmesi gibi konuları tartışmıştır." (Demir,2014:72).

Dönem içerisinde yaşanan hürriyeti yayma girişimleri Şinasi'yi, hükümetle karşı karşıya getirmiştir. Nitekim hükümetin giderek artan baskılarına dayanamayan Şinasi Paris'e kaçmış ve yerine genç bir yazar olan Namık Kemal geçmiştir. Ancak Namık Kemal'in "Şark Meselesi" isimli makaleyi yayınlaması sonrasında, Namık Kemal'in de gazetecilik yapması yasaklanmıştır ve Namık Kemal'de kısa bir süre sonra Paris'e kaçacaktır. Bu gazete de bu olaydan bir süre sonra kapanmıştır.

Osmanlı'da basına ilişkin yaşanan gelişmelerde katkılarını 1866 yılında Ali Suavi liderliğindeki Muhbir, 1869 yılındaki Basiretçi Ali Bey yönetimindeki Basiret, 1870'te Namık Kemal tarafından çıkarılan İbret ve sonrasında *Muhip, Utarit, Terakki, Mümeyyiz, Hakayikül Vakayi, Asır, Devir, Hadika, Hülasatul Efkâr, Medeniyet, Sadakat, İstikbal, Vakit ve Sabah* gibi gazetelerden bahsedilmektedir (Benek, 2016: 33). Osmanlı'da basın hayatına bir diğer katkı Osmanlı Sultanı I. Abdülaziz döneminde 7 Kasım 1864 tarihinde çıkarılan nizamname ile sağlanmıştır. Bu nizamname ile Osmanlı'da hem eyalet sistemi kaldırılarak vilayet sistemine geçilmiş hem de kültürel alanda önemli bir yenilik olarak her vilayete matbaa kurulmuştur. Vilayetlerde matbaaların kurulması bölgede gazetecilik faaliyetlerinin ortaya çıkmasına ve halk ile yöneticiler arasında bir bağ kurulmasına da katkı sağlamıştır. Bu düzlemde ilk adım 3 Mart 1865 tarihinde Midhat Paşa tarafından Türkçe ve Bulgarca yayın hayatına başlayan "Tuna Gazetesi" ile atılmıştır ve gazete 1 Haziran 1877 tarihine kadar yayın hayatını sürdürmüştür (İbrahimov, 2016: 87).

1876 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi sonrasında V. Murat ve II. Abdülhamid dönemlerinde de Osmanlı'da basın konusunda gelişmeler olduğu görülmüştür. Öyle ki, 1878 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Hakikat, 1882'de Mihran Efendi yönetiminde çıkarılan Sabah (Benek, 2016: 34), Tevfik Nevzat ile Halit Ziya Uşaklıgil tarafından 1886 yılında çıkarılan Hizmet Gazetesi ve 1893'te Ahmet Cevdet tarafından çıkarılan İkdâm gibi gazetelerin Osmanlı'daki basın hayatında yer aldığı görülmüştür (Korkmaz ve Bilici, 2011: 39). Tüm bunların haricinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemde yaşanan baskılara rağmen, yurt dışına çıkıp Osmanlı gazeteciliğinin devletin sınırlarının aşığı zamanlarda söz konusu olmuştur. Örneğin, 1892 yılında Tevfik Nevzat tarafından Cenevre'de yayını sürdürülen Hizmet, 1894'te Selim Faris tarafından Londra'da Hürriyet (Korkmaz ve Bilici, 2011: 40), 1895'te Ahmet Rıza Bey tarafından Paris'te Meşveret, 1896'da Cenevre'de Tunalı Hilmi tarafından Ezan, 1897 yılında Kahire'de Mizancı Murat Bey tarafından çıkarılan Mizan, 1897 yılında İshak Sükûti'nin öncülüğünde Cenevre'de Osmanlı ve Prens Sabahattin'in çıkarmış olduğu Terakki gibi gazetelerin çıkarıldığı bulunmaktadır (Benek, 2016: 36-37).

Osmanlı'da basın konusunda yapılan faaliyetlerden bir diğeri ise dergilerdir. Bunlardan ilki, 1862 yılında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından tarihten iktisata, jeolojiden Yunan felsefesine kadar birçok konu barındıran Mecmua-i Fünun'dur (Korkmaz ve Bilici, 2011: 47). İkincisi, Tevfik Nevzat ile Halit Ziya Uşaklıgil tarafından 1884 yılında çıkarılan ve ilk Türk dergisi olarak adlandırılan Nevruz Dergisi'dir (Korkmaz ve Bilici, 2011: 39). Üçüncüsü, 1900'lü yıllarda Türk halkının eğitimine destek sağlamak ve Anadolu ile Rumeli'de ortak bir dil oluşturmak için çıkarılan Anadolu Dergisi'dir. Dördüncüsü, Tunalı Hilmi Bey tarafından çıkarılan Hak Dergisi; beşincisi, Ahmet Rıza Bey tarafından hem Türkçe hem de Fransızca şeklinde çıkarılan Meşveret Dergisi'dir. Altıncısı, 1895 yılında Ali Şefkati Bey'in çıkarmış olduğu İstiklal Dergisi'dir. Yedincisi, 1902'de Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engellemek veya farklı ırk, dil ve din gruplarının tek bir bayrak altında toplanması adına çıkarılan Şura-yı Ümmet Dergisi'dir. Ayrıca bu dergide toplumun kenetlenmesi adına kültürün önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır. Sonuncusu ise 1904 yılında Abdullah Cevdet tarafından çıkarılan İçtihat Dergisi'dir. Bu dergide ortaya konulan bazı kavramların sonraki dönemlerde Atatürk devrimleri için bir nevi öncülük yaptığı görülmüştür (Korkmaz ve Bilici, 2011: 47-48). Bunların haricinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok dergi çıkartılmıştır. Bu dergilerde bile Batı modasına uygun olarak kıyafetlerin merkez konumunda olduğu görülmüştür. Özellikle bu dergilerde Batı'ya uygun olarak peçesiz ve çarşafsız resimlere yer verildiği görülmüştür. Bu temelde, *Salon, Kadın Moda Albümü, Modern Türk Kadını, Model* gibi pek çok kadın dergilerinin yayımlandığı görülmüştür (Aydın, 2018: 56-57).

İstanbul'daki 377 yayına karşılık, İzmir-Aydın bölgesinde 110, Selanik'te 57 ve Suriye-Lübnan'da 85 gazete yayımlanmıştı. Trabzon, Bağdat, Kudüs ve hemen bütün şehirlerde gazeteler çıkarılmıştı. Rumlar İzmir, Giresun, Samsun, Trabzon gibi şehirlerde gazete çıkarttılar. Ermeniler ise 1914'e kadar hemen hemen bütün Anadolu şehirlerinde (Van, Erzurum, Trabzon, Harput, Bahçecik, Sivas, Tokat, Erzincan, Gevaş, Aktamar, Sivrihisar, İzmit, Giresun, Merzifon, Kayseri, Amasya, Antep, Konya, Samsun, İzmir) yayın yaptılar. Bunların 20'si ihtilalci Taşnakçı, 5'i sosyalist Hınçakçı, 2'si milliyetçi Jogvurtakan, 7'si dinci, 8'i edebiydi" (Gündüz, 2009: 78). Osmanlı İmparatorluğu'nda basın faaliyetleri daha öncesinde azınlık gruplarının ellerinde olan bir faaliyet iken sonrasında Türkler tarafından da kullanılmaya başlandığı görülmüştür. 1831 yılında Türkçe ve İstanbul merkezli ilk gazetenin ortaya çıkarılması ile beraberinde yarı resmi ve özel olarak çıkarılan gazete faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Osmanlı'da diğer bir basın faaliyeti olan dergilerin de 19.yüzyılı ortalarından sonra gün yüne çıktığı görülmüştür.

4 OSMANLI MEDYASINDA MODERNLEŞME, DİN VE GELENEK OLGUSU

Modernleşme gündelik hayatta modernlik kapsamında sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki değişimi ifade etmektedir. Az gelişmişliğin zıddı bir söylem olan modernleşme, modern toplumlarda basın ve medya aracılığı ile daha üst boyutlara ulaşmıştır. Toplumsal gelişmelerde basın ve medyanın ne kadar önemli bir güç olduğu, modernleşme ve modernleşmenin itici unsuru olduğu aşikârdır. Bu kapsamda teknoloji ve endüstri modernleşme serüveninin sonuçlarından en önemlileridir. Teknolojik gelişme basın ve iletişim konusunda da gelişmeyi temsil etmektedir. Modernleşme sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları, din ve gelenek kapsamına giren yaşam tarzlarını toplumdaki sükut atma eğilimindedir. Bunu yaygın ve yoğun hale getiren araç ise iletişimin en güçlü aracı basın ve medyadır. Geleneksel ve modern arasındaki olumlu-olumsuz ilişkilerin en önemli unsuru ise hiç şüphesiz basın ve medyadır (Giddens, 2004: 14).

İlk başlarda modernleşme ve modernlik çöküşteki Osmanlı Devleti'nin siyasal mücadelelerinin odak noktası olmuş, sonra çıkan savaş ile seferberlik ilanı ve yeniden düzenlenme hareketleri, son olarak da halkın katılımına dayanan yeni bir yönetim kabulünün ortaya çıkmasına sebep olmuş bir süreci temsil etmektedir. Ayrıca basın ve medya organlarının bu süreci hızlandırmadaki gücü kilit bir rolü üstlenmiştir (Murdock, 1999: 441). Basının bu kilit rolü, modernleşme hareketinde özellikle yabancı medya kuruluşları sayesinde hızlıca yayılmış, Osmanlı toplumunun aleyhine ama azınlıkların lehine bir durumu meydana getirmiştir. Osmanlı'da mimari alanda görülen Ermeni, Rum ve barok yapı anlayışının gazetecilik ve matbaacılık alanında da etkili olduğu görülmüştür. Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler ticaret ve zanaat alanındaki etkinliklerini basın alanında da sürdürmüştür. Bu üstünlük onları Batı ile yakınlaştırırken maalesef Müslüman tebaa ile koparmış ve uzun zamandır Osmanlı üzerinde planlar yapan sömürgeci Avrupa zihniyetini modernleşme bahanesi ile ülke sınırlarından içeri sokmuştur.

Osmanlı devleti bir İslam devleti idi. Bütün nizamını İslama göre düzenlemiş, otoritesi halife-sultan tarafından sağlanıyordu. Müslüman olmayan tebaa yani "zimmiler" devlet himayesinde iş, inanç ve yaşayışlarında serbesttiler. Devletin asli unsuru ise Müslümanlardı. Ancak Tanzimat ile birlikte Müslüman tebaa ve Müslüman olmayanlar eşit sayılıyor, Müslümanlar devletin asli unsuru olmaktan çıkıyordu. Din ve geleneği temsil eden Müslümanlar ve ulema bu yüzden Tanzimat'a karşı bir tavır aldılar, ancak bunun karşısında azınlık olan zimmiler ise kendi inanç ve geleneklerine uyduğu için modernleşmeye sempati duyup Tanzimatı da alkışladılar (Doğan, 1993: 38). Bu ise din-gelenek ve modernliğin bir çatışmasıydı.

Batı'nın Osmanlı üzerinde bir harekete geçmesi planlı bir hamle olarak görülmektedir. Avrupa'da yetişen Osmanlı tebaasından subaylar, öğretmenler, mühendisler ve gazetecilerin (daha sonra bunlar Osmanlı Elitleri olacaklar) aldıkları eğitim ve Avrupa terbiyesi gereği iş birliği ve Rum, Ermeni, Yahudi vb. azınlıkları kullanarak Osmanlı toprakları üzerinde projelerini gerçekleştirmişlerdir. Bu projenin temeli, sömürgeci zihniyetleridir (Doğan, 1993: 40). Bu konuda en güçlü silah ise basın kuruluşları ve gazetecilerdir. İmtiyazlı durumda olan medya kuruluşları ve Osmanlı elitlerini temsil eden gazeteciler bu planın en önemli aktörleri olarak dine ve geleneğe savaş açmışlardır. Çünkü din ve gelenek Modernleşme önündeki en önemli engeldir. Peyami Safa bu durumu özetleyerek "*Zira Batıcılık bizde bir sistemden ziyade dini taassuba karşı medeni ihtiyaçların sezilişinden doğma bir terakki ihtiyacıdır.*" demiştir (Safa, 2019: 59).

5. MODERNLEŞMEDE OSMANLI MEDYASININ DOĞURDUĞU SOSYAL SONUÇLAR

Osmanlı'da modernleşme sonucunda sosyal kazanımların yanında günümüze kadar uzanan olumsuz yönlerin de olduğunu görmekteyiz. Osmanlı toplumunun tartıştığı konular aynı zamanda basının tartıştığı konulardır. Bu tartışmaların temelde din ve gelenek üzerinden olduğu aşikârdır. Bu da Osmanlı toplumu üzerinde derin yaralara sebep olmuş olabilir. Konu başlıkları kısaca şunlardır:

- Kadın ile ilgili olanlar (Kadının Kimliği, Kadın-Erkek eşitliği, Tesettür, Tesettür-Esaret İlişkisi, Tesettür Kadının Olgunluğu İlişkisi, Çok Evlilik, Boşanma, Kadın Erkekten Kaçmalı mı? Kadınların Eğitimi, Kadın Erkek İşlerinde Çalışabilir mi? Kadının Çalışması)
- İslam Birliği
- İslam Dini İlerlemeye Engel mi?
- Din ve Kavmiyet
- Diğer Konular (Kur'an'ın fen kitabı olma meselesi, Seferilik, Altın ve gümüş takmak, Tiyatrolar, İçtihat meselesi, Suret ve heykel) (Macit, 2007: 52-111)

Tartışma konusuna giren her mesele Osmanlı toplumunda büyük infiallere sebep olmuş, üzerinde çok konuşulmuştur. Medyada çıkan yazılar bu tartışmaları canlı tutarak toplumun sosyal dinamiklerinin değişmesine sebep olmuştur. Günümüzde de bu tartışmaların bir kısmını hala müşahade edebilmekteyiz.

6. SONUÇ

Modernleşme kavramının tanımına ilişkin ortaya konulan görüşlere bakıldığı vakit moda, modernlik/modern olmak, çağdaşlaşma gibi benzer kavramlar'da dikkate alındığında toplumları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak bir dönüştürme aracı şeklinde tanımlandığı görülmüştür. Bu aracın etkisinin hissedildiği devletlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti devletleri olmuştur. Bu devletler içerisinde Türk toplumunun içerisinde modernleşme/modernleşme sürecinin, yani Türk modernleşmesinin 18.yüzyılda başladığı görülmüştür. Bu dönemden günümüze kadarki Türk modernleşmesi sürecine bakıldığı vakit Osmanlı İmparatorluğu'nda Lale Devri ile başlayan, bilim ve teknoloji alanlarında Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye gibi kurumların oluşturulması, Tanzimat Fermanı, Yeni Osmanlılar hareketi, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti (Atatürk dönemi ve Atatürk sonrası dönem) gibi duraklarda Türk modernleşmesine dair gelişim izlerini görmek mümkündür. Bu duraklarda özellikle Osmanlı'da saray etrafında başlayan bu modernleşme sürecinin halka yansıdığını, sonrasında ise Cumhuriyet Türkiye'sinde yine üst kadrolar üzerinden halka doğru

bir değişim süreci izlenmiştir. Bu değişim sürecinde her ne kadınların ve erkeklerin giyim ve yaşam tarzlarına dair vurguların bazı romanlara da konu olacak şekilde resmedilmesinin yanında, toplumun her alanında etkisinin hissedildiği görülmüştür.

Modernleşme anlamında basın araçlarının özellikle Türk modernleşmesinde temellerin Osmanlı İmparatorluğu'nda atıldığı görülmüştür. 19.yüzyılda birçok gazete ve derginin kısa zamanda bile olsa faaliyetler gerçekleştirdiği görülmüştür. Ayrıca bu yüzyılda kadınların yaşamlarına dair dergilerinde ortaya çıktığı görülmüştür. Öyle ki, çeşitli nedenlerden bile olsa bu faaliyetlerin yurt dışında da çıkarıldığına şahit olunmuştur.

Modernleşme Osmanlı toplumunda azınlıklar tarafından çok kolay benimsenirken Müslüman kitle tarafından temkin ile karşılanmıştır. Özellikle devlet ricali olan ve elitleri temsil edenler tarafından olmazsa olmaz olarak kabul edilen modernleşme, toplumda tam karşılığını bulamamıştır. Modernlik ve yenilikleri temsil eden modernleşme hareketi temelde iyi incelendiğinde suiistimal edilen bir konu olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın gerilemesi ile başlayan bu süreç Avrupalı ülkelerin Osmanlı üzerinde etki etme arzuları ile birleşince pek de masum olmayan bir durum ortaya çıkmıştır. Osmanlı eğitim sistemi, hukuk sistemi ve toplum ikiliklere maruz kalmış, bir bölünmüşlüğü yaşamıştır. Osmanlı denetiminde olup ancak yabancılar tarafından yönetilen medya kuruluşları bu ikiliğin baş mimarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme hareketini masum mecrasından uzaklaştıran bir zihniyet ile toplumun sosyal yapısını bozmuştur. Bu durum daha ziyade halihazırda Batılı gibi yaşayan azınlıklara yaramıştır. Medya temelde modernleşmenin karşısında direnen ve kendince haklı sebepleri olan din ve geleneğe karşı acımasız ve aşağılayıcı bir tavır içinde davranmaya devam etmiştir. Bu çerçevede Osmanlı'nın sürekli etkinliğini kaybetmesi ve küçülmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Modernleşme sürecinden karlı çıkan Osmanlı Devleti değil Batılı ülkeler olmuştur. Sonuç olarak, Batı'da başlayan modernleşme sürecinin toplumları değiştirme/ dönüştürme sürecinin hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde toplumlarında yani Türk toplumuna giyimden konuşma tarzına, eğitimden ticarete kadar birçok alanda tesir ettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2008). Osmanlı Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(16-17), 59-86.
- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Akarlı, E. D. (2008). Bir İmparatorluğun Arapsaçı Sonu: Osmanlı'nın Batı ile Karşılışmaları ve Batılılaşma Meseleleri Genel Bakış. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(16-17), 9-31.
- Akpolat, Y. (2008) Başka Bir Modernleşme Ya da Türkiye'de Modernleşmenin Sosyolojisi Üzerine Bir Tartışma. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 5(18), 109-124.
- Aydın, R. (2018). Türk Modernleşmesinde Bir Görünüm ve Değişim Temsili Olarak Kıyafet. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 3(6) 48-70.
- Benek, K. M. (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6(7), 27-39.
- Berkes, N. (1988). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Çaylak, A. & A. Çelik (2008). Cumhuriyet Modernleş (tir) meşinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 5(18),71-108
- Çınar, Y. (2010). Bir Eleştiri Örneği: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme. *Akademik Bakış Dergisi*. 19, 1-7.
- Davulcu, F. & H. Kıpçak (2016). Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 30 (2), 251-260.
- Demir, K. (2014). Osmanlı'da Basımın Doğuşu ve Gazeteler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 57-88
- Demir, Şerif. (2015). İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti'nde Görünümü. *The Journal of Academic Social Science Studies* 33, 367-377.
- Doğaner, Y. (2012). Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın. *Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters*, 9(1), 108-121
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündüz, M. (2008). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Dinamiği Eğitim ve Paradoksal Sonuçlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(16-17), 165-187.
- İbrahimov, Osman. (2016). "Osmanlı Devleti'nde İlk Basım Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi." Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 5, 82-94. (erişim 18.03.2019).
- İnuğur, M. (2002). Basım ve Yayın Tarihi. İstanbul. Der Yayınları.
- Kabacalı, A. (2000). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye'de Matbaa Basım ve Yayın*. İstanbul. Literatür Yayınlar.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı Modernleşmesi*. çev. Ceren Elitez. Ankara: Timaş Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basım Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınlar.
- Korkmaz, A. & İ. E. Bilici (2011). Şerif Mardin'in Sosyal Değişim ve Kültürel Tartışmalarında Modernleşme, İletişim ve Dil Bağlantısı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 31(2011/2), 31-51.
- Köker, Levent. (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, Ercüment. (1991). II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri.. İzmir: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Mardin, Ş. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1995). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Nalcıoğlu, B. U. (2005). Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliđi Ve Türk Basınının İlkleri. *MANAS Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 253-267.
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hill Yayınevi.
- Özcan, A. (1995). İkinci Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 13-39.
- Özer, İ. (2005). *Avrupa Yolunda Batılaşma ya da Modernleşme*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Safa, P. (2019). *Türk İnkılabına Bakışlar*. 13. Basım. İstanbul: Ötüken Neřriyat.
- Solmaz, B. (2011). Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleřtiriler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 35-58.
- Söđütlü, İ. (2008). Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Modernleşme: Kırılmalar ve Süreklilikler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 5(18),33-54.
- Topuz, Hıfzı, (2003). *II. Mahmut’tan Holdinglere*. Remzi Kitapevi: Türk Basım Tarihi.
- Tunaya, T. Z. (1996). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Modernleşme Hareketleri*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleřen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları